

Шайбонийлар сулоласининг асосчиси Мухаммад Шайбонийхон хукмдор Абдулхайрхоннинг набираси Шох Будокхоннинг ўгли бўлиб, 1451 йил тугилгандир. Болалигидан уни Мухаммад Шох Бахт («Шох Сихти») деб атар эдилар. Мухаммад Шох Бахтнинг отаси Шох Будок Султон эрта вафот этган. Кўчманчи олий табакадагиларнинг ўзаро низолари қурбони бўлган Абдулхайрхон вафотидан сўнг (1469), унинг ҳокимиятига бирлашган қабилалар тарқаб кетди. Дашти қипчоқнинг шарқий қисмида галёнли йиллар бошланди. Шайбонийхон ҳокимият учун қураш олиб борди ва бир маданий марказдан иккинчи бир маданий марказга ўтиш чоғида баъзи қалъаларга юриш қилди. Кейинчилик у Самарқандга, Темурийлар саройига таклиф этилди.

Темурийлар саройида Шайбонийхон «буюк хон»нинг набирси сифатида яхши кутиб олинди. Темурий хукмдорлар Шайбонийга умид билан Дашти қипчоқда ўз сиёсатларини амалга оширувчи шахс сифатида қарар эдилар. Марказий Осиёнинг маданий марказларида маърифатли кишилар билан яқиндан танишув Мухаммад Шайбонийга ижобий таъсир кўрсатди. Айниқса, Бухорода яшаган йиллари унинг ҳаётида ўчмас из қолдирди, бу ерда Қуръонни жуда яхши ўқувчи қорилардан бири Мавлоно Мухаммад унга дарс берди.

Шайбонийхон ўз даврининг маърифатли кишиси, жасур жангчи бўлиши билан бирга мохир саркарда ҳам эди. Ўзининг шеърӣ солномаси — «Шайбонийнома»ни Шайбонийхонга бағишлаган Мухаммад Солих уни харбий маҳоратга эга киши сифатида таърифлайди. Шайбонийхон Дашти қипчоқда ўз давлатини тиклашга муваффақ бўлди. Шайбонийхон 1510 йил Марв яқинидаги Маҳмуд қишлоғида Эрон шоҳи Исмоил Сафавий билан бўлган жангда ҳалок бўлди. Жанг тугагандан сўнг унинг жасади аскарлар жасадлари орасидан топилган.

Шайбонийхоннинг вахшийларча таниб бўлмас ҳолга келтирилган бошсиз танаси Самарқанддаги Баланд Суфа деган ерга дафн этилди.

Ўша ерда бошқа шайбонийлар ҳам дафн этилган Суфа Регистон майинида жойлашган бўлиб, Тиллақори ва Шердор мадрасалари ўртасидаги бурчакдадир.

Тарқок қабилаларни тўплаш ва шаҳарлардаги эътиборли шахслардан ўзига иттифокдошлар йиғишдан ўз фаолиятини бошлаган Мухаммад Шайбонийхон қўлга қиритилган қалъаларни мустаҳкамлаш ва уларда ўз ҳокимиятини янада қучайтиришга қатта эътибор қиларди. У харбий юришлар ва давлат ишлари орасидаги қиска танаффусларда турли фанлар: исломни ўрганиш, тарихий ва шеърӣ асарлар битиш

билан шугулланди. Шайбонийлар давлатига асос солган Мухаммад Шайбоний ўз саройига кўплаб тарихчилар, шоирлар, олимларни жалб этди. Унинг саройида Камолиддин Биноий, Муҳаммад Солих, Мулло Шоди, Фазлуллох ибн Рузбеххон кабилар панохтопиб, ўз асарларини битдилар. Мухаммад Шайбонийхоннинг Хиротни кўлга киритганидан сўнг Камолиддин Бехзод томонидан чизилган портрети бизнинг кунларгача сақланиб қолган. Расмнинг диққатга сазовор томони хон олдидаги ёзув қуроллари бўлиб, улар ҳукмдорнинг илм-маърифатга кизиккани ва ёзишни яхши кўрганлигини кўрсатади.

Шайбонийхон тарихни севган ва тарихий асарлар яратилишида иштирок этган. Сўнгги йилларда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Шайбонийхон ўзбек («турк») тилида битилган ўзига хос манба — «Таворихи гузидаи нусратнома» асарининг ёзилишида бевосита иштирок этган. Бу манбада келтирилган аниқ далиллар билан тасдиқланади.

Хозирда «Таворихи гузидаи нусратнома» ҳамда Шайбонийхон фаолиятига оид бўлган бошқа тарихий асарларнинг бир манба асосида вужудга келганлиги ҳақидаги фараз исботланган деб айтиш мумкин (В. П. Юдин, Р. Г. Мўминова). Бу ҳол муаллифи номаълум «Таворихи гузидаи нусратнома», Мухаммад Солихнинг «Шайбонийнома», Камолиддин Биноийнинг «Шайбонийнома», Мулла Шодининг «Фатхнома» асарларида баён этилган воқеаларнинг ўхшашлиги ва уларда келтирилган бир хил шеърлар, шу жумладан, Мухаммад Шайбонийга нисбат бериладиган шеърларнинг мавжудлиги билан ҳам тасдиқланади. «Таворихи гузидаи нусратнома» муаллифи номаълум асардир. Асарнинг сақланиб қолган ҳеч бир қўлёзмасида (Санкт-Петербург ва Лондондаги асосий қўлёзмалардан ташқари, яна қисқартирилган қўлёзма нусхалари ҳам мавжуд) муаллифнинг номи кўрсатилмаган. Санкт-Петербург қўлёзмаси матнида муаллифнинг номи кўрсатилиши лозим бўлган жой бўш қолдирилган. Шу нарса аниқ-ки, «Таворихи гузидаи нусратнома»ни ёзишда Шайбонийхоннинг ўзи иштирок этган.

Давр талабига биноан Шайбонийхон туркий тилидан ташқари форс тилини яхши эгаллаган, шеърятга кизикиб, ўзи шеърлар ёзган. Хоннинг байтлари унинг атрофидаги муаллифларнинг асарларида келтирилган. Хасанхожа Нисорий ўзининг «Музаққир ал-ахбоб» асарида Шайбонийхоннинг байт ва газалларидан намуналар келтиради. Хон ҳақида ёзар экан у: «яхши шеърлари бор эди» деб таъкидлаб шундай деб қайд қилади: «...Ҳазрати шайх Нажмиддин Кубронинг... вафоти тарихини яхши айтган. Тарих: «Онинг таърихидур шаҳи шухадо, Яна бир алиф бирла бўлур адо».

Мухаммад Солих Мухаммад Шайбонийхоннинг шеърий асарлари юқори баҳолаб, уни юксак маълумотли киши деб таърифлайди. Темурийлар җамиятига яқин шоир сифатида тан олиншини истаган Шайбонийхон ўз шеърлари битилган қозғаларни одамлар гавжум бўлган ерлар, бозорларда осиб қўйишни буюрган.

Шайбонийхон Қуръонни яхши билган ва диний уламолар билан суҳбат қуришни хуш кўрган. Ҳукмдорнинг сиёсий рақиби бўлган Заҳириддин Мухаммад Бобур ҳам унинг мусулмон дини борасида яхши билимга эга эканлигини кўрсатиб ўтади. Мухаммад Шайбонийга ҳамроҳ ва маслакдош бўлган шахслар ичида шайхлар, саййидлар ва хожалардан чиққан билимдон кишилар эслатиб ўтилади. Уларнинг баъзилари хонга нисбатан «буюк муҳаббат ва садокат»ларини кўрсатган бўлиб (Хондамир), кейинчалик ҳам ҳукмдорнинг яқинларидан бўлиб қолганлар. Уларнинг ичида Мухаммад Солих томонидан «олим киши» деб аталган Абдурахим садр алоҳида имтиёзли ўрин эгаллаган эди.

Шайбонийхон исломдаги сунний йўналишга риоя килар эди. Хон ўзини «имом аз-замон ва халиф ал-рахмон» деб, суннийликни эса, Эрон шохи Исмоил Сафавий томонидан давлат дини этиб тайинланган шиизмга карама-карши, Шайбонийлар давлатининг дини деб ЭЪЛОН килди.

Мухаммад Шайбоний кун тартибига турли масалалар кўйилган мунозаралар ўтказар эди. Уларда Мовароуннахрнинг йирик олимлари иштирок этиб, фикрларини билдирар эдилар. Самарканд яқинидаги кўнигилда ўтказилган шундай мажлисларнинг бирида урушлар ва ўзаро тортишувлар натижасида каровсиз ерларга айланиб колган мулк ерларидан фойдаланиш хакида карор қабул этилган эди.

Шайбонийхон хукмронлиги даврида тарихий ва бадий адабиётда узбек тилининг мавкеи кучайди.

Хоннинг буйруги билан форс тилидаги ва мўгул ёзуви билан би-тилган асарлар турк тилига таржима килинган.